

УДК 78.05

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2023-36-2-9>**Тетяна Володимирівна Матушак**

ORCID: 0000-0003-4056-0769

аспірантка кафедри історії музики та музичної етнографії
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
navolska.tania@gmail.com

«ЛІТАНІЙ ДО КИТА» ДЖОНА КЕЙДЖА ЯК СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДУХОВНОГО ЖАНРУ

Мета дослідження полягає в створенні об'єктивної картини існування духовного жанру літанії в творчості композиторів ХХ–ХХІ століть, на прикладі «Літанії до Кита» Джона Кейджа. Віднайти характерні особливості що притаманні літанії, як прикладному церковному жанру та прослідкувати як ці особливості втілюються в світській концертній композиції. **Методологія дослідження** об'єднує такі підходи як: компаративний метод, історичний метод для лінійного розгляду проблеми трансформації жанру літанії, метод системного аналізу, семіологічний, герменевтичний. **Наукова новизна** полягає в систематизації існуючих відомостей про жанр літанії від дохристиянських часів до сучасних втілень. Та виявленні основних характерних рис жанру літанії в композиції Джона Кейджа «Літанії до Кита». **Висновки.** Історія розвитку жанру літанії об'єднує в собі близько чотири тисячі років. Перші відомості про літанії відносяться до давньоєгипетського періоду, в якому літанія була специфічною формою для структурування тексту. Саме тому, в дослідженнях деяких науковців існує визначення літанії як списку, певному переліку, який не передбачав тільки одного конкретного застосування, а міг використовуватись для різних потреб. Дане визначення є характерним для дохристиянської форми існування літанії. Після становлення християнської віри, літанія застосовувалась як вид молитви про заступництво, яка могла застосовуватись як в храмі так і поза ним. Тексти літаній-молитов поширювались дуже швидко і створювались все нові і нові зразки. Через це відбулось затвердження обраних і відповідних літаній, які можна було виконувати в храмі і одночасно була заборона виконувати інші зразки. У композиторській концертній практиці можуть використовуватись будь-які текстові основи для літаній, як канонічні так і вільні авторські. Таким чином літанія стала знаковим жанром духовної музики, який поступово виходить за межі храму і розвивається паралельно. З'являється значна кількість композицій із назвою літанія, які хоч і містять в собі необхідні елементи прикладного храмового жанру, та все ж існують у більшій

мірі як концертний зразок. Серед таких є чотири літанії С. Монюшка, в яких збережені текстова основа, використовується відповідний склад виконавців але композиція звучить в концертних залах. Зустрічаються зразки літанії де текстова складова не відповідає канонічному зразку або її взагалі немає. Це літанії Ж. Алена, Дж. Кейджа. Літанія в творчості Джона Кейджа медитативна композиція духовного змісту, але навіть в такому вигляді жанр зберіг характерні риси, які відповідають літанії як християнській молитві: респонсорний тип викладу матеріалу, де імітує заклики і відповідь та загальний молитовний характер звучання. Завдяки відсутності вібрато у вокалістів, обсягу композиції та загальному динамічному плану, створюється відчуття камерності та ніби інтимності молитовного звернення.

Ключові слова: літанія, духовна музика, духовність, жанр, молитва, інтерпретація жанру, проблема трансформації жанру, Джон Кейдж.

Matushchak Tetiana Volodymyrivna, Postgraduate Student at the Department of History and Musical Ethnography of the Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music

Litany for the Whale as a Contemporary Interpretation of Spiritual Genre

The object of the research is: to create an objective picture of the existence of the spiritual genre of the litany in the works of composers of the XX–XXI centuries, on the example of Litany for the Whale by John Cage; to find the characteristic features inherent in the litany as an applied church genre; to trace how these features are embodied in a secular concert composition.

The research methodology combines such approaches as the comparative method, the historical method for a linear consideration of the problem of litany genre transformation, the method of system analysis, semiological, and hermeneutical methods. **The scientific novelty** of the research is to systematize the existing information about the litany genre from pre-Christian times to modern versions and identify the main characteristic features of the litany genre in John Cage's composition Litany for the Whale. **Conclusions.** The history of the development of the litany genre spans about four thousand years. The first mention of it dates back to the ancient Egyptian period when the litany was a specific form for structuring a text. For that reason, some scholars define the litany as a list, a certain enumeration that did not imply only one specific use but could be used for various purposes. Such a definition is typical for the pre-Christian form of the litany. After the establishment of Christianity, the litany was performed as a type of prayer for intercession, which could be prayed both in the church and outside it. The texts of litanies-prayers spread very quickly and many new samples were created. This led to the approval of selected and appropriate litanies that could be performed in the church but prohibited the performance of other ones. In the composer's concert practice, both canonical and free compositional textual bases for litanies can be used. Thus, the litany became an iconic genre of sacred music, which gradually went beyond the church and developed in parallel. A significant number of works called litanies appear; although they contain the necessary elements of the applied temple genre, they exist more as concert pieces. Among

such compositions there are four litanies by S. Moniuszko, which retain the textual basis, use the appropriate cast of performers, but are performed in concert halls. We can also find examples of litanies where textual component does not correspond to canonical model or exist at all. These are litanies by Jehan Alain and John Cage. J. Cage's litany is a meditative composition of spiritual content however, it retains the characteristic features of a litany as a Christian prayer – a responsorial type of presentation – the imitation of calls and responses and a general prayerful nature of the sound. The absence of the vocalists' vibrato, the volume of the composition, and the overall dynamic plan create a sense of seclusion and intimacy of the prayer.

Key words: *litany, sacred music, spirituality, genre, prayer, genre interpretation, problem of genre transformation, John Cage.*

Актуальність теми дослідження. В українських музикознавчих працях жанр літанії привернув увагу науковців відносно нещодавно, і в більшій мірі як зразок в композиторській творчості. Наше дослідження зосереджене на зображенні жанру літанії в її історичній векторній направленості від дохристиянських часів, в період становлення християнства, та в період становлення жанру як концертного зразку на прикладі «Літанії до кита» Джона Кейджа. Оскільки в українському музикознавстві дана тема не є розкрита в повній мірі, вважаємо наше дослідження актуальним. **Мета дослідження** – зібрати відомості про жанр літанії, виявити ключеві ознаки жанру, дослідити жанр літанії в творчості Джона Кейджа, здійснити комплексний аналіз жанру із виявленням всіх закономірностей структури і текстової складової. **Наукова новизна** полягає в створенні наукового тексту, який охоплює всю історію жанру літанії, та пояснює закономірності існування його в творчості Джона Кейджа.

Огляд літератури за проблематикою. Спеціальної роботи, яка описує жанр літанії в історичній ретроспективі в українському музикознавстві нами не знайдена, тому в основному ми звертались до іншомовних джерел. Серед них: Piankoff, Alexandre. *The Litany of Re. Texts translated with commentary by Alexandre Piankoff.* Fischer B., *Litanei. Allerheiligenlitanei*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche.* Nowodworski M., *Litanja*, w: *Encyklopedja kościelna.* Witold Sadowski *Litanic Verse (I, II, III).*

Виклад основного матеріалу. Функціонування та розвиток жанру літанії охоплює значний відрізок часу, який складає

близько чотирьох тисяч років. Перші відомості про використання жанру літанії стосуються давньоєгипетського періоду, і основну інформацію про неї викладено в статтях та наукових працях з єгиптології. Після становлення християнства, жанр літанії органічно ввійшов в традицію і набув нових рис. Тривалий час жанр застосовується виключно як духовна і переважно храмова традиція. Починаючи з XIX століття з'являються індивідуальні формові утворення під назвою літанії, які не передбачали виконання в храмі, а мислились як концертна композиція духовного характеру. Саме через такий тривалий історичний шлях та різні традиції в яких існувала літанія, дуже важно одним визначенням охопити всі аспекти, які притаманні жанру та сповна охарактеризовують його. Існують різні визначення жанру літанії. Часто визначення жанру літанії стосуються певного періоду існування та певної традиції. У тлумачному словнику М. Скабалановича, літанії описуються як урочисті процесії, хресні ходи, можливі при перенесення мощей, які були поширені в IV–V столітті. Акцент тут вказаний саме на процесії, а не на молитві. При тому, М. Скабаланович вказує на те, що до III століття літанія не була поширеною формою або жанром. Й. Контковський так визначає цей вид молитви: «Літанія – це форма молитви, що складається з серії хвали, благання, звернених до Бога, або тих до кого промовляє або співає головуючий (священик, диякон або кантор), на який вірні відповідають повторним закликком про заступництво та захист. Наприклад, «Помилуй нас; пощади нас, Господи; молись за нас» [7, с. 73]. Із даних визначень стає очевидно що мова йде саме про церковну духовну традицію застосування. Якщо говорити про дохристиянську історію існування жанру, то не можливо точно назвати авторів, оскільки літанія представляла собою не стільки музичний жанр, а форму, а згодом і поетичну форму структурування тексту, і ще пізніше, певним особливим чином структуровану молитву. Про музичну сторону давньоєгипетської літанії відомостей на даний момент не знайдено.

Християнська літанія перейняла будову і структуру від дохристиянських зразків: це список чеснот та епітетів та звер-

тання про заступництво, яке повторюється в кінці або на початку строф. Християнські літанії, як і історичний прототип не є поезією, а є швидше поетичною формою, оскільки чіткої рими тут немає, але завдяки постійним повторам одних і тих же фраз у тих же місцях, які структурують текст у певні куплети, створюється враження поезії. Літанії які виконуються в храмі містять канонічний текст, а музична складова може змінюватись. Із композиторів, які писали літанії для службових потреб можна перелічити: Йоганн Йозеф Фукс, Антоніо Кальдара, Франц Тума, Георг Цехнер, Георг Ройтер Молодший, Джузеппе Бонно, Матіас Сигізмунд Біхтєлер, Генріх Ігнац Франц і Карл Генріх Бібер, Йоганн Ернст Еберлін, Антон Каєтан Адльгассер, Міхаель Гайдн і Леопольд Моцарт, та його син Вольфганг Моцарт. Варто відзначити що навіть храмові зразки літаній могли мати суттєві відмінності від храму до храму. Це пов'язано із розмірами храму, акустикою, традицією, оскільки це впливало на склад виконавців, інструментарій, розташування виконавців в храмі. Текстова складова канонізованих зразків також передбачала певні доповнення, які вносили певні зміни у загальний вигляд. Із можливих були додавання нових епітетів відносно святих які згадувались в літанії, додавання нових святих, які були шановані в тому конкретному місті і церкві, додавання тропів на певних відрізках тексту. Поступово жанр літанії виходить за межі храму. З'являються композиції для концертного виконання із іншою текстовою складовою або взагалі без неї. Для таких композицій, які все ще є літаніями, неправильно буде означити їх як посилене моління, що є характерним для означення літанії як жанру церковного застосуванні в православній традиції християнства, і також не вірним буде визначення в якому говориться про респонсорний тип викладу матеріалу, що передбачає діалог між головою церкви і паствою. В таких композиціях збережені певні характерні риси жанру але далеко не всі. Із композиторів, які писали на межі храму і світської традиції є Франсіс Пуленк, Станіслав Монюшко. На даний момент ці композиції виконуються як концертна

музика духовного характеру. Також існують композиції, які належать виключно до світської музики, які не мислились для виконання в храмі. Серед них Джон Кейдж із композицією «Літанії до Кита», на прикладі якої ми розглянемо сучасне функціонування жанру літанії.

Жанр літанії, за свою історію існування, застосовувався, як прикладний жанр церковного богослужіння, як жанр в поминальній службі, як індивідуальна молитва прохання про заступництво, суспільна молитва при стихійних бідах, голодоморах, перед війною, жанр концертної музики, процесія-хода. Літанія існує в західній і в східній традиціях, та існувала ще до розколу церкви. Незважаючи на дохристиянську історію, жанр літанії найчастіше пов'язують саме із християнством, забуваючи про його давньоєгипетську історію. Після становлення християнства, згадки про літанію відносять її до форми молитви, які використовувались в церкві так і поза нею. Як і в давньоєгипетський період, літанія зберігає свої адаптивні функції, та органічно влилась в християнські традиції, обряди і світогляд. Та все ж, найчастіше літанія використовується саме в храмі в службових цілях, тому часто у різноманітних визначеннях літанії можна зустріти саме означення її як молитви або посиленого моління, що супроводжується багатократними зверненнями до святої особи про заступництво та захист. Існують різні історичні матеріали, які вказують на декількох фігур, які можуть бути пов'язані із впровадженням жанру літанії в храмову традицію християнства. Так, В. Садовський вказує, що перші згадки про літанії пов'язані із Марком. Пов'язаність жанру із Євангелістом Марком, якого вважають поширювачем християнської літанії на перших етапах її розвитку, впливає із фактів історії. «Перш за все, 25 квітня були організовані римські благальні процесії під назвою *litaniae maiores* або інший варіант назви *litanía majores*, дата, яка пізніше була встановлена як свято Марка. По-друге, незабаром після того, як венеціанці викрали з Олександрії те, що, на їхню думку, було тілом Марка – подія, яка дозволила їхньому місту стати другою столицею його культу – Венеція

стала центром, з якого випромінювали промені Маріанських літаній. Спосіб викладення тексту, закономірності в ритмічній стороні вказують на те, що Марк був знайомий із літанією. Дослідник творчості Євангеліста Марка – Девід К. Лаудер вважає, що ключовою формальною ознакою у творчості Марка є химерна повторюваність, яка значно відрізняється від класичної прози. Вона не базується на кількісних одиницях, які створюють мелодію тексту, але на повторюваних структурних елементах, характерних для вавилонської, угаритської та єгипетської поезії». [8, с. 58]. Також одним із варіантів становлення християнського жанру є згадки про те що саме Ісус був першим хто заспівав літанії будучи на хресті. Згадки про літанії також містяться в священних книгах, зокрема в біблійному посланні до євреїв де йде мова про те, що саме Христос першим заспівав літанії – благаання на хресті. Швидше за все, мається на увазі фрази Святий, Святий Боже, кілька десятків разів. Науковець Фрос пов'язує літанію із єпископом Мамертом з Відня. «Літанії, як церковний обряд, практика так званих благаань, започаткована Святим Єпископом Мамертом з Відня (475), назвавши їх Rogationes id est litanias». [7, с. 73] Офіційними документами що підтверджують використання літанії в церковному житті у відповідні дати є записи про Орлеанський Синод, що був скликаний королем в 511 році: «Rogationes, id est litanias, ante Ascensionem Domini ab omnibus ecclesiis placuit celebrari; ita ut praemissum triduanum ieiunium in dominicae ascensionis festivitate solvatur». У даному випадку під словом Rogationes слід розуміти не тільки прохання, а прохання у вигляді літанії. Було прийнято, що прохання, тобто процесії, перед Вознесінням Господнім відзначати з усіма церквами; так що попередній триденний піст закінчився на свято Вознесіння Господнього [7, с. 73] у Римо-Католицькій Церкві, святкові дні, присвячені особливим молитвам за врожай. Їх святкують 25 квітня і вони мають назву Major Rogation (Major Litany) і також Minor Rogations (Minor Litany) в три дні перед святом Вознесіння (40-й день після Пасхи). Major Rogation, від латинського rogare – про-

сити, виникла як християнське свято, щоб витіснити язичницьке римське свято, яке складалося з процесії з Риму до місця за межами міста, де собаку та вівцю приносили в жертву, щоб врятувати посіви. Згідно з документом папи Григорія I, християнське свято було встановлено, як щорічну подію до 598 року. Християнська процесія йшла тим же маршрутом, що й язичницька процесія, а потім повертала до базилики Святого Петра, де відправлялася меса. Малі благальні дні були вперше введені в Галії св. Мамертом В'єнським близько 470 року і були зроблені обов'язковими для всієї Галії першим Орлеанським собором (511). Пізніше, близько 800 років, святкові дні були прийняті в Римі Папою Левом III.

Цілком можливо, що Мамерт вперше запровадив *Minor Rogations*, щоб замінити триденні язичницькі процесії. Традиційно, *Minor Rogations* відзначалася процесійними літаніями та постом, як благання про сприятливу погоду для врожаю та визволення від мору та голоду. У 1969 році *Minor Rogations* були замінені на вотивні меси. На ранніх етапах існування християнської літанії, її використовували в «дні благань» і в закордонній літературі вона згадується як *Rogationes* латиною або *Rogation day* англійською. Це дні молитви і посту, і саме в такі дні виконувались літанії, щоб заспокоїти Божий гнів на людські провини, щоб попросити захисту через лиха і отримати хороший і щедрий урожай. В різних країнах світу ці дні називають по-різному. Так в Англії це: *Gang Days* та *Cross Week*, в Німеччині це *Bittage*, *Bittwoche*, *Kreuzwoche*. Дана традиція посиленого моління, що тривало декілька днів, або тиждень, або декілька днів на тиждень, в залежності від того як це встановила церква, були поширеними аж до 1571 року. Отже, днями для посиленого моління були 25 квітня та три дні перед святом Вознесіння. В дні посиленої молитви – 25 квітня, літанії були встановлені через язичницьку традицію моління в цей день. Така практика підміни часто використовувалась в християнстві. Таким чином, свято Марка 25 квітня, можливо не є напряду пов'язане із літаніями, оскільки приурочення відбулось набагато пізніше. Святкування складалось із процесії та меси де і відбувались літанії.

Одним із сучасних та глибоко індивідуальних зразків жанру літанії є «Літанія до Кита» Джона Кейджа. Джон Мілтон Кейдж Молодший (1912–1992) непересічна особистість, експериментатор, американський композитор, теоретик музики, письменник і художник. Відомий своїми невизначеностями в музиці, застосуванням електроакустичної музики та нестандартного використання музичних інструментів, та особливої філософії музики. Звичайно, у такого композитора і жанр духовної музики буде особливим. Наділений філософським змістом, глибоко характерний. Експерименти у музиці Дж. Кейджа стосувались як інструментів, так і самої форми, жанрів, типу запису музики. Надзвичайно важливо для композитора було написати детальний сценарій розвитку його композицій. Така інструкція часто була важливішою ніж самі «ноти», яких насправді, часто і зовсім не було, оскільки в пізній період творчості, Дж. Кейдж відмовився від традиційного запису музики. Для кращого розуміння композиторського стилю, наведемо такий приклад з життя композитора. А. Шонберг погодився викладати для Кейджа безкоштовно, але висунув важливу умову – Джон Кейдж повинен був присвятити своє життя музиці. І він погодився без зайвих роздумів. Композитор згадує наставництво А. Шонберга як суперечливий досвід: «Після того, як я навчався з ним протягом двох років, мій вчитель мені сказав: «Щоб писати, ви повинні мати почуття гармонії». Я пояснив йому, що не відчуваю гармонії. Потім він сказав, що я завжди натраплю на перешкоду, що це буде ніби я підійшов до стіни, через яку я не зможу пройти. Я сказав: «У такому випадку я присвячу своє життя тому, щоб битися головою об цю стіну» [5, с. 289–300].

Для Дж. Кейджа було надзвичайно важливим слідуванням своїм мріям і задумам, і він це робив незважаючи на нерозуміння та осуд оточуючих. Невизначеність в творчості композитора мала велике значення і послугувала створенню багатьох композицій. Часто для створення своїх композицій Джон Кейдж використовував серію випадкових операцій. І в 1960-х роках він почав писати твори, які вказують на

те, що потрібно робити, а не обов'язково як це має звучати. Це простий набір інструкцій. Найвідоміший твір Кейджа, 4'33" (1952), вимагає від виконавця сидіти мовчки протягом чотирьох хвилин і тридцяти трьох секунд, граючи на очікуваннях добре навченої аудиторії щодо високохудожньої музики. Що змушувало прислухатись та шукати музику там, де її по суті не було. Приблизно це ж відбувається і в «Літанії до Кита». Оскільки, є зазначення жанру, є респонсорний тип викладу матеріалу, є характерні поспівки, які повторюються, але по суті це все одно «не літанія». Немає традиційної текстової основи є тільки гра в вибудовуванні поспівок з використанням літер, що утворюють слово кит та певні інструкції, які вказують, як довго тримати кожен звук та яку динаміку використовувати. Тут є аналогія із твором 4,33, де використовувалась тиша, яка при відповідному виконанні (відповідний зал, відповідний вигляд артиста, певні характерні ритуальні моменти із виходом виконавців на сцену, відкриття кришки роялю та інше) починала означити більше ніж просто тиша. Отже, Джон Кейдж наводить нас на літанію, та відтворює певні елементи, які були б притаманні літанії, та все ж велике значення буде відігравати ця обізнаність слухача, який мав почути і те що не звучить — тишу. Саме ту тишу в яку вірив Дж. Кейдж — не абсолютну тишу, а ту що звучить. Такі композиції могла створити лише незалежна людина, яка не дбала про громадську думку і орієнтувалася тільки на власні ідеї та уявлення.

Таким чином, Літанії до Кита, є 25-хвилинною монодією з використанням двох неймовірно схожих голосів, які використовують лише п'ять нот у антифонних фразах. Перед самою партитурою є роз'яснення — інструкція, що пояснює певні особливості виконання. А саме: «Текст цього твору складається з літер слова WHALE, до кожної з яких додається певний тон. «Слово» співається на одному диханні, вимовляючи кожен літеру окремо та приділяючи однаковий час кожній літері, за винятком останньої, яка співається довше за інші. Перший співак виконує декламацію, а другий — відпо-

відає. Настає тиша, яка продовжується другою декламацією, яку також виконує другий співак. Перший співак відповідає другому і так далі. Ця високоефективна робота повинна виконуватися тихо, без динамічних змін». Саме такими є інструкції до цієї Літанії, які зазвичай і вказуються в нотному тексті.

Виходячи з цього, «Літанія до кита» Джона Кейджа можна трактувати як сучасне трактування жанру – із сучасними прийомом. Це концертний зразок літанії, в якому не збережена текстова першооснова. Текстової основи, як такої, тут теж немає. Є розспів слова «Кит», рідною для композитора англійською мовою, двома голосами. Дане слово тут теж не відіграє ніякого значення. Це слово поділено на букви чи склади за якими закріплені певна висота. В передмові перед літанією зазначалось скільки часу потрібно чекати до розспівування наступної літери, тому самого слова теж не завжди можна прослухати і зрозуміти, оскільки розспіви достатньо об'ємні. Тобто композитор використовує певний трюк, щоб налаштувати на літанію, хоча самої літанії в звичному розумінні цього слова не відбувається. Але це молитва, де присутні респонсорний тип викладу, є багаторазові літанійні повтори, що відповідає жанру літанії. Задум даної літанії, коротко можна означити як духовно-медитативний. Духовність займала значне місце в житті композитора, він вважав що в музиці, і зокрема в духовній, кожен має почути щось своє, зрозуміле, тому музика має бути максимально пристосована для цього. Можна сказати, що вона має бути непродуманою і з елементами імпровізаційності, тільки так на думку композитора вона виражає найкраще свої власні властивості і можливості. Тому, «Літанія до кита» Джона Кейджа, відображає майстерну винахідливість композитора, його самобутній експериментальний стиль, та дуже характерну, в Кейджівській манері композицію духовного спрямування, яка відноситься до його ранніх зразків творчості, де ще були присутні традиційний запис письма. Слухаючи «Літанію» Джона Кейджа, дійсно створюється відчуття невагомості і спокою. Відсутність контрастів, ні динамічних, ні фактурних та відсутність вібрато у вокальних пар-

тіях сприяють цьому. «Літанія до Кита», Джона Кейджа це концертна композиція, духовного спрямування, із певними елементами, які є характерними для канонічного прообразу жанру літанії, яка демонструє самотність творчого стилю композитора та глибоко індивідуальну інтерпретацію жанру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Когут Т. Ф. Пуленк. «Літанія до Чорної Богоматері Рокомадурської»: перший духовний твір композитора. *Київське музикознавство: збірка статей*. К., 2011. Вип. 39. С. 52–58.
2. Скабалланович М. Н. Толковый типикон Сретенский монастырь, 2016. 816 с.
3. Уилсон –Діксон Э. «История Христианской музыки» Мирт. 2001. 428.
4. Fros H., «Wprowadzenie do mszy świętych», t. 3, Warszawa 1981, 434 s.
5. Kostelanetz R., «John Cage on Radio and Audio Tape, in Sound by Artists», Art Metropole and Walter Phillips Gallery , under the editorship D. Lander and M. Lexier. Toronto, Banff, 1990. 385 p.
6. Kowalska M., *Litanic Verse III Francia Monographs* Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien, 2018. 424 p.
7. Nockowski. M., *Litania do wszystkich świętych. Specimen caminense. Colloquia theologica ottoniana*. 1/2017. S. 73–90
8. Sadowski W. «European Litanic Verse A Different Space-Time» Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften 2018. 461 p.
9. Sadowski W., «Litania i poezja. Na materiale literatury polskiej od XI do XXI wieku», Warszawa 2011. S. 16–21.
10. Sadowski W., Kowalska M., Kubas M. M., «Litanic Verse I. Origines, Iberia, Slavia et Europa Media». Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften 2016. 364 p.
11. Sadowski W., Kowalska M., Kubas M. M., «Litanic Verse II: Britannia, Germania et Scandinavia (Literary and Cultural Theory)», Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften; New edition 2016. 251 p.

REFERENCES

1. Kohut, T. (2011). Poulenc. "Litany to the Black Mother of God of Rockamadur": the composer's first spiritual work. *Kyiv musicology: a collection of articles*. K. Issue 39. Pp. 52–58 [Ukrainian].
2. Skaballanovich, M. (2016) Explanatory typicon of the Sretensky Monastery. 816 p. [Russian].
3. Wilson-Dixon, E. (2001) "The History of Christian Music" Myrtle. 428 p. [Russian].
4. Fros, H. [1981] «Wprowadzenie do mszy świętych», t. 3, Warszawa. 434 s. [Polish].

5. Kostelanetz, R. [1990] «John Cage on Radio and Audio Tape, in Sound by Artists», Art Metropole and Walter Phillips Gallery , under the editorship D.Lander and M.Lexier. Toronto, Banff. 385 p. [English].
6. Kowalska, M. (2018) *Litanic Verse III Francia Monographs* Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien. 424 p. [English].
7. Nockowski, M. (2017) «Litania do wszystkich świętych. Specimen caminense». *Colloquia theologica ottoniana* 1/2017. S. 73–90 [Polish].
8. Sadowski, W. (2018) «European Litanic Verse A Different Space-Time» Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 461 p. [English].
9. Sadowski, W. (2011) «Litania i poezja. Na materiale literatury polskiej od XI do XXI wieku», Warszawa. S. 16–21 [Polish].
10. Sadowski, W., Kowalska, M., Kubas, M. (2016) «Litanic Verse I. Origines, Iberia, Slavia et Europa Media». Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften. 364 p. [English].
11. Sadowski, W., Kowalska, M., Kubas, M. (2016) «Litanic Verse II: Britannia, Germania et Scandinavia (Literary and Cultural Theory)», Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften; New edition. 251 p. [English].